

İ. Hikmet Ertaylan

ÜÇ MANZUM TARİHİ VESİKA

Osmanlı İmparatorluğunun iç hayatını, samimî ve mahrem tarihini sinesinde yaşatan siyasî, iktisadî, içtimaî, bedîî yaşayışımızın gizli, fakat önemli, bir köşesini aydınlatan öyle eserlerimiz vardır ki, bunlar ele geçtikçe, herkesin istifadesi için ortaya atmamağı bir günah saymak lâzım gelir. Böyle bir çok vesikalar, belki bir çok hususî kütüphanelerin rafları üzerinde, şuursuz bir lâkaydînin unutturucu, küflendirip öldürücü tozları ile keflenip gitmektedir. İşte, şimdi birer birer okuyucularımızın gözleri önüne sereceğimiz bu, 'Üç manzum tarihî vesika' o kıymetli eserlerimizdendir.

Bu eserler ne sırf tarihtir, ne sırf manzumedir. Fakat hem manzume, hem de tarihtir. Osmanlı içtimaî ve fikrî hayatının, Osmanlı edebî orijinalitesinin birer canlı örneği, Osmanlı mazisinin birer varlık belgesidir.

Şu üç manzum tarihî vesikanın her üçü de birer münasebetle Bosna'yı¹ alâkadar eder. Bir tanesi bize bu devre dair malûmat vermektedir. Bu malûmatı şair Esirî² 'Sultân Mehmed Han zamanında Rûm iline olan gazâyı beyân ider' diye o devrin çok mühim bir tarihî vesikasını çok alâka çekici bir dasitan halinde yaşıtmaktadır:

Meger Sultân Gâzî Han-ı Muhammed
Ki yahşî nâmi kılmışdur mü'ebbed
Sitanbul şehri feth itdüğünde
Gazâyı ekber idüb gitdüğünde

¹ Bosna Fatih zamanında 867 (1463)'de Mahmud Paşa tarafından zaptedilmiş, fakat kiralına aman yad olunmuş idi. Bu harekete son derece kızgın olan Fatih Şeyh Ali Bistamî Musannifek'in fetvası ile, hatta bizzat Musannifek'in eli ile kiralın başını kestirmişti. Mahmud Paşa'nın bu hareketi de kendisinin Sultanın gözünden düşmesinin sebeplerinden biri olmuştu (bk. Tac üt-tevârih, I, 492-496).

² Eserlerindeki tarihlerden Esirî'nin 4. Murad zamanı (XI. asır şairlerinden) olduğu görülmektedir. Kitabını 1039'da yazmıştır.

Ol eṣnāda daḥı Bosnayı da hem
 Alub feth eylemiş ol ṣāh-ı a'zam
 Naṣūḥ Beg dirler imiş bir dilāver
 Var imiş ol zamānda bir ṣecī' er
 Ki Bosna sancağın aña virübdı
 Qoyub anda anı gendü gidüpdı
 Nedileṣte didükleri vilāyet
 Tolu içi taşı kāfir tēmāmet
 Qıral 'avretinün başmaqlığıdı
 Aña benzer ṣehr anda yoğıdı
 Var idi ol 'aşırdı anda bir ṣaḥṣ
 Ki Vaḳdspot aña dirlerdi özi naḥṣ
 Ne deñlü var ise kāfir güzide
 Uyar ḳamusı cümle ol yezide
 Diyār-i Bosnaya toğru çekilür
 O y a y c a ḳal'esine toğru varur
 Hem andan 'azm ider ṣehr-i Sarāya
 İrişür varuban hem ol araya
 Ki ğāret eylemiş Bosna Sarāyın
 O melfün ü o merdüd ü o ḥāin
 Dönüb ol dem hem 'avdet eyledükde
 Sarāyı külli ğāret eyledükde
 Var imiş Bosnada bir merd-i ğāzi
 Ol imiş ğazilerün ṣāhbāzı
 Pes imişdür anuñ Gürzi İlyās adı
 Hüdā kılsun anuñ rüḥını ṣādī
 İdüb sür'at o küffār 'aḳebince
 Niçe ğazileri alub yanınce
 Didiler Ferhād Ağa bile imiş
 O dāḥi bilece anda yetişmiş

(sahife sonu)

Laḳab Miṣl enevîk dirlermiş aña
 Qaçardı kāfir irse her ne yaña
 Ol imiş Bosnada Atlu Ağası
 Var imiş atlası degül yayası
 O Gürz İlyās imiş aḳıncı başı
 Ol imiş Bosnanuñ buğı vü başı
 Yitişürler kaçan kāfir alayın
 Görür bunları Vaḳdspot o ḥāin

(sahife kenarı)

O Gürz İlyās geçer sağ cānibinden
 Varur Ferhād Ağa yine solından
 Ururlar kāfir alayına bībāk
 Olurlar cümle kāfirler vehimnāk
 Kıyar cān ile başa gāzīlerle
 Urur kāfir alayını olarle
 Şu deñlü idiserler ceng ü āşüb
 Kızıl kanlar açar su gibi taşub
 Kırarlar kāfiri bīhadd u gāye
 Niçe başlar kesilür bīnihāye
 Esiri cümle kāfirler bırağur
 Ğana'im ne ise cümle kaçar kor
 O cenk içre meger ol Ğāzī İlyās
 Aña yoldaş olur Hızr ile İlyās
 Urur Vaķ dspotı topuz ile ol gün
 Urulur kāfirün cānına düğün
 Atından yıķuban yire düşürür
 Kāmu kāfirlerün 'aķlın şaşürur
 Yine gāyret idüb küffār-ı bed-kār
 Bir at aña yitişdürürler iy yār
 Muħassal münhezim olur o merdūd
 Virür gāzīlere nuşret çü ma'būd
 O Gürz İlyās 'acā'ib gāzī imiş
 Kāmu gāzīlerün şāhbāzı imiş
 Niçe yıllar kılub dā'im gāzālar
 İdüb kāfirlere dürlü cezālar
 Ğazāsı ger anuñ taħrīr olınsa
 Kāmu itdükleri daķı yazulsa
 Uzanur söz olur gāyet de taşıl
 Bu deñlü muhtaşar olındı taşıl
 Gürz İlyāsın gāzāda şehīd olduğıdur
 Pes andan soñra geçmişdi niçe sāl
 Kulağ ol dinle sözüm iylebi āl
 Ğazādan gelür iken bir gez ol er
 Meğer gāfil olubdurdı o sērver
 (sahife sonu)

Cünüdü kāfirün pusuda olub
 'Afelğaflet üzerlerine varub
 Şikeste olur cunūd-ı ehl-i İslām
 Dağılır her yaña itmeyüb ārām

Haberdār olıçak ol G ü r z İlyās
 Yanındā var imiş bir ğāzī-i hāş
 Ki İslām Hāce imiş nāmı anuñ
 Yararı pehlivānı ğāziyānuñ
 Ğazā imiş anuñ kārı da her dem
 Bile imiş hem İlyās ile ol dem
 Var imiş kāfirün yayağı anda
 Tüfenk-endāzlar imiş ol maħalde
 Hücüm u h ū m idüb derbend içinde
 Çamurlu bir derede sedd içinde
 O G ü r z İlyās atından ayru düşmiş
 Tüfenk ile atı zīrā urulmuş
 Çamur içinde qalmışken piyāde
 Ol İslām Hāce irişüb pes ande
 Hücüm ider o küffār üzerine
 Dağıdur kāfiri sağı u solne
 Yitişdürür bir at İlyāsa ol dem
 Sūvār olur o cenk içre hemān dem
 Kılurlar anda çok cenk u cidāli
 O küffār ile ħarb u hem kıtāli
 Meger pusuda kāfir atlası da
 Nihān olmuşlar imiş ol arada
 Pusudan kāfirün atlası dağı
 Gelürler ol yire yatlısı dağı
 Pes āhır ğālib olçak o küffār
 Şehīd eylerler anları o bed-kār
 Şehīd olub ikisi dağı iy cān
 İkinin dağı defn eylerler ol ān
 Ziyāretgāh olub Bosna ucında
 Yirin eyleye Hāq cennet içinde
 Başın alub giderler Üngürüsa
 Dağı ilām iderler Lī h e Rūsa

(sahife sonu)

Şu denlü şād olur Budun kıralı
 Vırür müjde için māl u menāli
 Budun qurbında başın defn iderler
 anı ol arada koyub giderler
 Ziyāretgāh olubdur şimdi hālā
 Pes andan hep görünür zir u bālā

Hüdā rūhına rahmet itsün anuñ
 Mekānın dāhı cennet itsün anuñ
 (sahife kenarı)

Esirî Fatih zamanında vukua gelen muharebeleri ve onlara aid hikâyeleri yazdıktan sonra, Yakub Paşa zamanındaki gazalara geçerek onlara dair topladığı malûmat ve hikâyeleri de nazmen şu şekilde anlatmaktadır :

Ya'küb Paşa hâzretlerinün gazâsıdur
 Pes andan sonra Ya'küb Paşa geldi
 Diyâr-ı Bosnada hâkim ol oldu
 Gazâ eylemişdi Rûsa Bosnadan ol
 İdüb gâret o küffâr illerin bol
 O itmışdür Derenculı Ban ile cenk
 kıtâl idüb idübdür özge âhenk
 İder cenk u cidâli Kırbovada
 Dereler gibi kan akmış ovada
 Tokuz bin baş kesilmiş ma'rekede.
 'Acâ'ib cenk olubdur ol yerede
 Hem on beş bin diri kâfir alınmış
 Dahı zencir ile ipe dizilmiş
 Derenculı diri almışlar idi
 Ne ise leşkerin kırmışlar idi
 Anı gönderdi ol Hân Bâyezide
 O han-ı 'âdil u 'ömri mezide
 Çū Paşa hâzreti cenk eylemişdi
 Cihânı kâfire tenk eylemişdi
 Sıyub kâfirleri bican iderler
 O şahrâyı tamâmet kan iderler
 'Acâ'ib demler itmiş Gâzî Paşa
 Ki taqsir itmemiş bir zerre hâşâ
 Var imiş bir bahâdır gâzî anda
 O cenk içinde bile Kırbovada
 Kara Osmân dimeğ ile çū meşhûr
 olub durmuş dahı dillerde mezkûr
 İşi dâ'im gazâ imiş dem-â dem
 Ki kahr eyler imiş küffâra her dem
 Niçe niçe gazâlar eylemiş ol
 O Bosna serhadinde sağ eger sol

Ol ceng içre meger ol Ğāzī Osmān
 Dutar kırk kâfiri yalnuz iy cān
 Hased ider aña niçe hasūdān
 Dağı Paşaya gamz iderler ol ān

(Sahife sonu)

Dimişler Paşaya iy Ğāzī Paşa
 Kara Osmān sinūn nāmuñla hāşā
 O ceng içre çağıruban dir imiş
 Ki Ya'küb Paşa benven söyler imiş
 Aña dir Paşa sen mi söylemişsen
 Ki Ya'küb Paşa benven dir imişsen
 Belī didüm dimiş devletlü Paşa
 Hilāfum yok durur bu sözde hāşā
 Eger dimeşe idüm Paşa benven
 Niçe duta idüm kırk kâfiri ben
 Yalnuz niçe anları dutaydum
 Nitesi bağlayub ipe dizeydüm
 İşidüb hāmuñ havf eylediler
 Biri birini kâfir bağladılar
 Sözi hōş geldi Paşaya hemān dem
 Aña bağışladı kırk kâfiri hem
 Bulunmuş ma'reke yirinde ol dem
 Ne göz görmüş kulak işitmemiş hem
 Ki bir kâfir kılıç ile çalınmış
 Depesinden aşagasına inmiş
 Tuğulçası başında imiş anuñ
 Hem egninde cebesi dağı anuñ
 Uran Ğāzī iki pāre ider pes
 Görürler cümle anı anda her kes
 Ta'accüb eylemişler cümle aña
 Kamusu dağı kalmışlardı taña
 Tuğulçası cebesi ile bile
 İki pāre idüben kılıç bile
 Pes olmuş idi kâfir iki nīme
 Bunı sanma degüldür dağı dime
 Anı Paşa huzūrına getürüb
 Ta'accüb eylemişdür anı görüb
 Su'āl kider idüben anı teftiş
 Aceb kimün elinden geldi bu iş

(sahife sonu)

Bir iki gâziler çıkarlar anda
 Dimişler kim biz itdük ceng içinde
 Biri dir kim ben itdüm iki päre
 Atından düşürüben kara yire
 O biri dağı dir kim itmedün sen
 Kılıç ile çalub ben eyledüm ben
 Bu da'vâ üzre iken iki gâzî
 Çıkar ol demde hem bir merd gâzî

(Sahife kenarı)

Dimiş ben bunı kıldum 'avn-i Fettâh
 Tuğulka u cebesiyle iki şâh
 Dimiş Paşa neden bilelüm anı
 Kim izhâr eylemiş bu nişanı
 Dimiş ol gâzî iy Pâşâ-yı a'zam
 Qamu gâzîlere sâlâr-ı ekrem
 Getürün birini tecrübe kılun
 Nitesi olısar aḥvâli görün
 Getürdi Paşa bir kâfir hemân dem
 Tuğulka u cebesi ile ol dem
 Çeker kılıç o gâzî-i dilâver
 Gör imdi neyledi anda o server
 İki päre kılar kılıçla anda
 Cebe tulka ile Paşa öninde
 Su'al idüb çü Paşa söylemişdür
 Nenünle beslenürsen sen dimüşdür
 Haber vir bileyin bunı baña sen
 Dimüşdür şürbâya doğrar idüm ben
 Bunı diyub hemân dem gitmiş andan
 Teveccüh eyleyüb Paşa öninden
 Hiṭâb idüb aña Pâşâ-yı ekrem
 O serdâr-ı guzât u mîr-i efham
 Taḥammül kıl dimiş Ḥaqqı seversen
 Vireyim saña her ne ki dilersen
 Teraqqîmi murâduñ yoḥsa timâr
 Sini 'arz ideyin Hünkâra git bar
 Giderek dir imiş iy Paşs bil sen
 Ki şürbâya duḥi doğrar idüm ben
 Giderek andan ol dem gâ'ib olmuş
 Ki kimse bulmamış gitmiş tolanmış

Bu işe eyledi Paşa ta'accüb
 Tefekkür eyledi gözini açub
 Yüzini yire sürüb bînihaye
 Şükürler eyledi bihadd u gāye
 O Gāzî Paşanuñ rûh-ı revānıñ
 Hüdā şād eyleyüb vire cinānıñ

(Sahife sonu)

Var idi ol 'aşırda bir dilāver
 Zebūn itmişdi küffarı ser-ā ser
 İşi dā'im gāzā idi şeb u rüz
 Ol idi kārı her dem gice gündüz
 Eđer nāmın sorar iseñ kim idi
 Pes aña Gāzî Torlak dirler idi
 Ki Torlak 'Alî dimegile meşhūr
 Ol idi ol zamān dillerde mezkūr
 Zebūn itmiş imiş kâfir la'ini
 Belinden kıomaz imiş kılıcını
 Teravink kal'esi mevlüdu anuñ
 Pes ol şebbāzı idi gāziyānuñ
 'Alî şıfatlı hem nāmı 'Alidi
 Ki Torlak Gāzî dirler velidi
 Bahādırlıqda aqrānı yoğımış
 Eđerçi niçe gāziler var imiş
 Meğer var ise var Battāl Gāzî
 Anuñ gibi dilāverlikde gāzî
 Megr bir gün Ovunca kal'esinden
 Ki bir yoldaş ile gidermiş anden
 Teveccüh eyleyüben Akhişāre
 'Azîmet eyleyüb gider o yire
 Giderken yolda var imiş aqar su
 Atından suya gelicek iner bu
 Virür yoldaşına at u yarağın
 Kılıcın her ne var ise yarağın
 Varur ol suya ābdest almağa ol
 Baqar her cānibe sağ ile sol
 Var imiş kâfirūn puşusu ande
 Ki pinhān oluban ol tağ içinde
 Ol meşğül olıcak ābdeste ol dem
 Çıkar kâfir pusısından hemān dem

Hücüm iderler üstine dutub rü
O dağı 'azm ider atına toğru

(Sahife sonu)

O yoldaşı kaçır andan at ile
Dağı hem yarağ ile hem yat ile?
Şehid eylerler anı ol zamānda
Yirini Hağ anuñ kıla cinānda
Başın alub giderler Yayıca hem
Kamu kâfirler olur şād u hürrem
Hudā ol gāzīnūñ rühına rahmet
Kılub hem yirini eyleye cennet

(Sahife kenarı)

Pes andan soñra Husrev Beg irişdi
Mihāl oğlı gidüb yirine geçdi
Otuz yıl Bosnada hâkim olubdı
'Adalet birle ol iller tolubdı

diye devam eder.

Bu manzume bize XV. asır sonlarında torlakların o civardaki ehemmiyet ve kıymetleri hakkında da bir fikir vermektedir. Esiri'nin yazısı dasitan ruhuna uygun harikalardan bahsetmek ve tarihimizin içini aydınlatmak bakımından orijinaldir.

Bu manzumede destanın devam ettiğini, gözümüzün önüne yeni bir kahramanlık sahnesi serildiğini görüyoruz.

Bütün bir harbin halk nazarında, halk vicdanında, halk şuurunda yaşayan önemli safhalarını adeta müsel sel ve mufassal bir destan halinde canlandıran bu manzumeler edebiyat tarihimizin meçhul, unutulmuş safha ve sahifeleridir. Esiri bize bunları hem de nazmen anlatarak tarihimizin samimî çehrelerinden bir kısmını göstermiş oluyor.

Elimizdeki ikinci vesika da bu harb sahnesinin en belli başlı kahramanı olan ve Fatih devrinde birçok yararlıklar gösterdiği gibi, II. Bayezid zamanında da bir çok yararlıklar gösteren ve Esiri'nin de 'Yağub Paşa hazretlerinin gāzāsıdır' diye bahsettiği gazanın mesut kahramanı Hadım Yakub Paşa'nın bizzat kendisi tarafından yazılmış manzumesidir. H. 907 de ölen Yakub Paşa Fatih zamanı vezirlerindedir. ¹ Paşa bu manzumesini II. Bayezid'e hitaben yazmıştır. Bu vesika bize siyasî tarihimize, kahramanlıkları

¹ Aşık Paşa-zade Tarihi, s. 242 ve not 2.

ile, adını yazdırmış olan bu Osmanlı vezirinin edebi tarihte de adını unutturmak istemediğini gösterir. Eser manzum tarihî bir vesikadır. Mühim fetihler silsesinin bir safhasını yaşatmaktadır. Paşanın autobiographie'sinden bir sahifedir. Sultan Bayezid'e yazdığı manzume şudur:

Buluşduk düşmene çün Kırbovada
 Nidā irişdi kim kır bu arada
 Haķun emriyle itdüm bir ğazā kim
 Murād Han itdi ancak Ğosovada
 Urduķ kāfirun boynına şemşir
 Melekler bağlayub şaflar havāda
 'Acebmi bu zafer çün ğayberenler
 Mu'āvindür bize arz u semāda
 Tokuz biñ daħı beş yüz sayıldı
 Ğovuķlarda derede u tepade
 Tutılan dirile on biñ var idi
 Esir oldu ķamusı ol yerade
 Derencil Ban ķıral beĝler begisi
 Bile çok ban tutıldı ol arada
 Şehinşeh-i devletinde ol mela'in
 Yatur maħbūs olub bend-i belāda
 Ğo çeksün miħnet u renc ü belāyı
 Yaraşur cāhilün cāmı cezāda
 Kıızıl ören önince yörıdeyim
 Kıralı Teñri virürse piyade
 S. 243

İdeyin ser-nigün rāyāt-ı küfri
 Diküb dın sancaĝın fevķ el-fulāda
 Fenāya vıreyim iķlīm-i küfri
 Muķım olduķca bu dār-ı fenāda
 Kılam ednā ķulumı voyvada ben
 Hüdā fırsat virürse Belĝırada
 Virub at ton oluram dest-ĝiri
 Ğaçan bir ğazıyı görsem piyade
 Elümdeyken iderem bezl ü ihsān
 Bini sanmañ yıĝam zād ü zevāde
 Kişi çekmek ne lāzım genc için renc
 Naşib olmaz çu rızķından ziyāde
 Zamānumda esiri kıldum erzān

Metâ'ı düşdi kâfirün kesâda
 Çū Sultān Bayezīd ibni Muḥammed
 'ināyet kıldı iriḡdüm murāda
 Benem Bosna Begi Dervīş Ya'qūb
 Hūdā 'avniyle irdüm bu cihāda
 Maḳām ide baña cennāt-ı 'adni
 Umaram ol ḡanī dār ül- bakāda

Bu ikincisinden çok daha muahhar olmakla beraber, çok daha mühim olan üçüncüsüdür. Bu manzum tarihî belge de Varvarî Ali Paşa'nın autobiographie'sidir. Paşa garbî Bosna'da Prozor kazasında Varvar¹ denilen küçük bir köyde doğmuş fakir bir çocuktur. Bunu eserinde

Ben idüm oḡlı bir merd-i faḳīrūn
 Cihān ehlinden ednā bir ḡaḳīrūn
 Felāket deḡtini seyrān iderdüm
 Nolısar 'aḳıbet bilmez giderdüm.²

diye anlatıyor

Bu küçük fakir Bosnalı çocuğun o zamanki Osmanlı teşkilâtı sayesinde nasıl derlenerek Türkiye'ye getirildiğini, nasıl talim ve terbiye edilerek muhtelif mansıb derecelerine yüксеle yüксеle, son ucunda, doğduğu ülkeye vali, yani, küçük muhtar bir hükümdar olduğunu anlattığına, aynı zamanda bize o devrin bu hususî teşkilâtını ve orada yetişen gençlerin paşalar ve padişahlarla nasıl temasa geldiklerini ve kendilerini göstermek için ne gibi vesilelere baş vurduklarını ve nihayet içtimaî, idarî ve siyasî teşkilatımızın iç safhalarından birini ne kadar sarîh aydın ve açık gösterdiğine şahid oluyoruz. Eser bu bakımdan fevkalâde önemlidir. Onun tarihi kıymet ve ehemmiyetini ortaya koymağı da tarihçi arkadaşlarımızdan beklerken, edebiyat bakımından olan önemini söylemeden geçemeyeceğiz

Bu eser yaşanmış bir hayatın hikâyesidir. Canlı hakikattir. Tam manasiyle réalistique bir kıymeti haizdir. Hiç bir tesir altında hiç bir örneğe dayanılarak yazılmamıştır. Tamamiyle originaldir. Şeyhî'nin Ḥarnāme'si gibi bir autobiographie'dir. Şeyhî'nin Ḥarnāme'si Şeyhî'nin hayatının bir épisode'ını göstermek bakımından önemlidir ve Osmanlı edebiyatında yazılmış original bir hicvi içtimaî örneği olmak yönünden kıymetlidir. Bu ise bir memleket çocuğunun yedi-sekiz yaşlarında başlayan hayatının hulâsa

¹ — Varvar, garbî Bosna'da Prozor Kazasında bir köydür.

olunmuş bir tarihçesidir. Aynı zamanda memleketin idarî, ictimaf, dinî ve siyasî kanunlarına dayanan bir müessesenin de kısa bir tarihçesidir. Medreseler dışında kalan Galatasaray mektebinin, saray terbiyesi usullerinin göz önüne serilen bir örneğidir. Bu mektebin sadece siyaset ve idare değil, belki de ilim ve edebiyat, musiki ve san'at sahalarında hayli kuvvetli şahsiyetler yetiştirmekte olduğunu gösteren bir vesikadır. Bunun için bu canlı vesikayı ziyadan korumak ve bir örnek olarak ilgililere sunmak arzusu ile faksimile ettirdik. Mahiyetini yakından anlamak ve canlı noktalarını göstermek için de hülâsa edeceğiz.
